

Komentar na tekst Branke Ćurčić

Boris Buden

// 1 //

Šta je “neoliberalna umetnička institucija”? Institucija neoliberalne hegemonije? Ili institucija *pod* neoliberalnom hegemonijom?

Kao što znamo, Hayek & Co su započeli borbu za ostvarenje svojih neoliberalnih ideja kao borbu za same te ideje, kao borbu za “duše i umove”. Zapravo, ove ideje su dovršile “dugi marš kroz institucije” pre preuzimanja političke moći: kroz univerzitete, škole, crkve, medije, profesionalne asocijacije, razne umetničke i kulturne institucije, drugim rečima kroz ono što se naziva građanskim društvom. Neoliberalna hegemonija koja je danas tako moćna krenula je kao vrlo mala, naime kao kulturna hegemonija. Ideološki uticaj je jednom osiguran na ovakav način, te je sledeći korak bio osvojiti političku sferu, infiltrirati političke partije i konačno preuzeti cele države. Najpre su ljudi uvereni da ne postoji alternativa neoliberalizmu, potom su alternative eliminisane politički (ili pučom ili vojno), i “neoliberalni” preokret je politički bio dovršen. Ovom političkom pobedom, neoliberalna hegemonija se napokon etablirala u formi epohalnog stanja.

Institucija neoliberalne hegemonije je prema tome institucija koja se identifikuje sa neoliberalnim idejama, otvoreno artikulišući i sistematično ih šireći u svojim aktivnostima. Drugačije rečeno, ona je aparat neoliberalne hegemonije.

Međutim, institucija *pod* neoliberalnom hegemonijom ne mora nužno da afirmiše neoliberalne ideje ni da ih eventualno primenjuje u praksi. Može ih čak prezirati ili ih otvoreno dovoditi u pitanje, ali čak i ako se bori protiv neoliberalne hegemonije, ne može je izbeći. Ta hegemonija određuje način njene reprodukcije kao institucije. U prirodi hegemonije je da se ne može jednostavno izbeći ili dobrovoljno zauzeti poziciju izvan nje. Upravo stoga što ona sama određuje svoju spoljašnjost, ona i jeste hegemonija. U tom, i samo u tom smislu, pod neoliberalnom hegemonijom sve institucije su neoliberalne, čak i one koje se opiru ovoj hegemoniji.

Shvatanje da je moguće na osnovi vlastite volje institucionisati se izvan neoliberalnog sveta u potpunosti pripada tom neoliberalnom svetu. Drugačije rečeno, oni koji veruju da je pitanje da li je neko neoliberalan ili ne *a matter of free choice*, ne treba ni da postavljaju to pitanje, jer su već dali odgovor na njega. *Free choice* je forma u kojoj je neoliberalizam hegemonisao ili – držeći se neoliberalnog žargona – privatizovao ili patentirao slobodnu volju. Kao što se danas mogu privatizovati odnosno patentirati voda, biljke ili čak genetski manipulirana bića, može privatizovati odnosno patentirati i slobodna volja. Upravo u obliku slobode izbora neoliberalizam poseduje ekskluzivno pravo na slobodnu ljudsku volju. Oni koji se danas njome koriste hteli to ili ne već polažu podaničku zakletvu neoliberalnoj hegemoniji. Ukratko: sloboda je danas postala prevod, čiji je original isključivo vlasništvo neoliberalizma.

// 2 //

Stoga je krucijalno, posebno u takozvanoj post-komunističkoj ili post-socijalističkoj situaciji, da ono što je “još uvek nije potpuno neoliberalno” ili ono što je “uništeno ili zapušteno nakon propasti socijalizma”, ne razumemo u smislu nekog prostora koji se nalazi izvan neoliberalne hegemonije. Sistematično zapuštanje bivših socijalističkih institucija ili njihovo sistematično ružiranje je takođe efekat neoliberalne hegemonije. Stoga nije od velike pomoći praviti razliku između stare (“još uvek ne liberalne”) i nove (“već potpuno liberalne”)

institucije. Na ovom mestu opet, hegemonija je ta koja samovoljno odlučuje šta je staro, što pripada prošlosti i zbog toga treba da bude zapušteno ili ruinirano, a šta je novo, ima obećavajuću budućnost ili je neizbežno odnosno neophodno. Isto važi za navodno autentično lociranje ove razlike prema kojem razvijeni kapitalistički Zapad predstavlja neku vrstu istorijskog izvorišta neoliberalne hegemonije, geografska, kulturna lokacija na kojoj se ona javlja u svojoj autentičnoj i najrazvijenijoj formi, dok na Istoku (u post-komunističkoj Istočnoj Evropi, na primer), ta hegemonija navodno još uvek pokušava da se ustoliči, da baci staro na smetlište svetske istorije i da ga zameni novim. Neoliberalna hegemonija ne deluje po starom predlošku kolonijalne sile koja osvaja divlja, nepatvoreno prirodna područja još uvek ne integrisana u istorijsko vreme. Upravo za sam taj Zapad moglo bi se reći da ne predstavlja ništa drugo do istorijsku ruševinu – ruševinu države blagostanja, ideološkog i političkog kejnezijanizma, kolektivne solidarnosti tipične za industrijski modernizam, socijalne demokratije, borbenih institucija radničke klase, njenih sindikata i političkih pokreta, itd. Nije li, upravo suprotno, Istočna Evropa danas ono mesto gde neoliberalna ideja nalazi svoje “autentično”, svoje “prirodno” političko okruženje: slični cunamiju talasi privatizacije, pri kojima ono što je bilo vlasništvo naroda bukvalno preko noći i bez značajnog otpora postaje vlasništvo nekoliko novih bogataša? U stvari, Istok je mesto gde stvarno postoji slepa vera u osnovne principe neoliberalne ideologije, u svemogućnost privatne inicijative, samo-regulišuću moć tržišta, u eliksir “deregulacije”, ukratko u nesputanu tržišnu ekonomiju kao konačno ostvarenje slobode. Upravo ovde, gde mu se njegove žrtve s oduševljenjem potčinjavaju, neoliberalizam je zaista kod kuće.

Zaključak: razlika između Zapada i (post-komunističkog) Istoka danas nije razlika između visoko razvijenog neoliberalnog kapitalizma i jednog nerazvijenog, još-ne-neoliberalnog post-socijalizma, dakle, između ostvarenog neoliberalizma i njegove spoljašnjosti. Ovo se razlikovanje u potpunosti dešava unutar neoliberalne hegemonije. Takozvani nejednaki razvoj (*uneven development*) pripada *modus-u operandi* upravo ove hegemonije.

// 3 //

Problem sa idejom autonomije odnosno sa predstavom nekog autonomnog agenta kritike, političke borbe i radikalne promene je u tome, da ona u svojoj srži, oponaša ideološki model stvaranja modernog (neo-) liberalnog demokratskog društva. To je neka vrsta kontrarobinzonijade u odnosu na bajku notornog “društvenog ugovora” u njegovim verzijama od Hobsa (Hobbes) i Rusoa (Rousseau) pa sve do Roulsa (Rawls): subjekt radikalne promene današnjeg neoliberalnog kapitalizma pojavljuje se u obliku nezavisne i samo-organizovane grupe, čiji članovi (svi su slobodne i nezavisne individue) na početku nemaju ništa osim svoje autentične volje ka boljemu (na primer, “društvena pravda, jednakost i sloboda za sve”, itd.) – i osim možda neke nekretnine, na primer neke kućice, gde se može organizovati autarhijski život kao na Robinzonovom ostrvu usred okeana neoliberalnog kapitalizma.

// 4 //

Kao još uvek neuprljani bilo kakvim egoističnim ili – bože sačuvaj – ekonomskim interesom, ovi otmeni divljaci anti-neoliberalnog otpora tada imaju *slobodu izbora*, bilo da žele da komuniciraju sa spoljašnjim svetom ili ne, bilo da – kao u našem slučaju – žele da sarađuju sa neoliberalnim umetničkim institucijama ili ne. Tada se dilema pojavljuje kao čisto moralna: hoćeš li dozvoliti samoj sebi da se uprljaš neoliberalnim kapitalizmom i, ako da, do koje mere? Ili, koliko neoliberalne prljavštine može jedna autonomna umetnička institucija podneti, da sačuva svoje anti-neoliberalno jezgro i ne dopustiti da bude kooptirana od strane neoliberalne hegemonije? Takozvana samo-kritika često prati istu moralističku logiku. Umesto da postavi sebe kao subjekta kritičke refleksije u sopstvenoj istorijskoj realnosti i zasnovano na sopstvenoj praksi otpora, ona fabrikuje nove moralističke pristupe saradnji. Život kritike i samo-kritike je prilično jednostavan u savršenom svetu

anti-neoliberalizma: onde neprijatelj, neoliberalna (umetnička) institucija, ovde mi, koji smo beskompromisno i puni vere samo-organizovani i autonomni, a između nas su izdajnici, saradnici neoliberalnog kapitalizma. Delovanje kritike i samo-kritike stoga postaje moralističko potkazivanje.

Sve u svemu, ovakav moralizam je najtužnije poglavlje u borbi protiv neoliberalne hegemonije. On je nužan nusproizvod samo-proklamovane autonomije koja veruje da je sposobna da se naoruža pozitivnim sadržajem iz sopstvenih izvora i da tako izazove neoliberalni kapitalizam. Ona pretpostavlja stanje – ili prostor – iskonske nevinosti u kojem temelji afirmativni karakter svoje političke akcije. Drugačije rečeno, potreban joj je pre-istorijski i pre-politički – te stoga takođe univerzalistički – identitet da bi bila sposobna da uopšte postane politički subjekt. U suštini, oba ovde spomenuta koncepta autonomne i afirmativne političke akcije, kako onaj Badijua (Badiou) tako i onaj Žižekov, su slične kontrarobinzonijade. Oba artikulišu političku autonomiju u smislu nekog prostora koji je oktroiran refleksijom i koji treba odbraniti odnosno proširiti. Tako se u ovom kontekstu govori o “nezavisnim, kulturnim, javnim prostorima” koje treba reanimirati, jer su ih u velikoj meri uništile neoliberalne privatizacije.¹ Iz ove perspektive, borba protiv neoliberalne hegemonije izgleda vrlo jednostavna: mi, javno, protiv njih, privatnog. Ipak, niti se hegemonija artikuliše isključivo kroz privatizaciju, niti se borba protiv nje može artikulisati jednostavnim antagonizmom između javnog kao dobrog i privatnog kao lošeg. Upravo suprotno. Neoliberalnu hegemoniju počinjemo da shvatamo i da se borimo protiv nje tek kad nam postane jasno da čista i normativno nedvosmislena razlika između javnog i privatnog više nije moguća, odnosno sa svešću da je stvarna moć ove hegemonije upravo u epohalnom rastakanju jasne granice između javnog i privatnog odnosno između njihovih normativnih atributa.

Politička praksa otpora ne može se daunlodovati iz gotovih filozofskih koncepta. Umesto toga, treba da steknemo uvid u našu sopstvenu istorijsku situaciju kroz kritičko promišljanje naše prakse otpora.

Hajde da pitamo otvoreno: Ko je zapravo omogućio spašavanje ili uspostavljanje prostora javnosti, kritike i otpora u Istočnoj Evropi neposredno nakon pada komunizma i odmah na početku tranzicije u kapitalizam? Zar smo već zaboravili? Bio je to Džordž Šoroš (George Soros), jedan od korifeja neoliberalizma, koji se dočepao svoje moći i svog bogatstva kao jedan od sledbenika i miljenika Margaret Tačer (Margaret Thatcher). Upravo on, Šoroš, ili pre, njegove donacije, tada su često postale jedina garancija nezavisnosti ne samo “ne-neoliberalnih” umetničkih institucija, već isto tako autonomije kritičke javnosti umalo istrebljene haotičnim raspadom i nacionalističkim autoritarizmom, kao i anti-nacionalističkog, pacifističkog, čak levičarskog političkog aktivizma. Arhipelag OSI-a (Open Society Institute) i SCCA (Soros Center for Contemporary Art), koji se protezao od Budimpešte do Omska i čak i dalje, često je ostao poslednje utočište modernizma pred post-komunističkim termidorom – koalicijom autoritarnih politika, kulturnog konzervativizma i neoliberalne privatizacije.

Šoroš je već tada postao predmetom kritike. Govorilo se da se iza njegovog navodno filantropskog angažmana u Istočnoj Evropi u stvari krije neo-kolonijalni interes; da on ideologiju otvorenog društva koja se širila uz pomoć njegovog novca u stvari koristi samo kao izgovor za osiguranje svog uticaja na post-komunističkom Istoku i uvećanje svog bogatstva. Na ovaj način, Šoroševoj nameri i njegovoj neoliberalnoj ideologiji poricana je svaka autentičnost. Kritika je verovala da neoliberalizam misli na moć i novac kada kaže sloboda. Ali ovo nije samo naivna, već takođe i opasna iluzija.

Kada je u oktobru 1993. godine Šoroš špekulišući valutama u toku dve nedelje zaradio milijardu dolara i zatim ih uložio u civilna društva Istočne Evrope i njihove kulturne, intelektualne, umetničke, aktivističke, itd. aktivnosti, on je to uradio jer je verovao u moć ideja i naročito u moć ideje o slobodi. Moć nad ljudima u Istočnoj Evropi, nad njihovim rezervama nafte, industrijskim potencijalima ili bankama nije ga zanimala. Šoroš i, sa njim, neoliberalna ideologija, nemaju nameru da se dočepaju blaga postojećeg sveta, već pre onih jednog mogućeg sveta. Oni ne osvajaju ni političke ni društvene prostore, već pre jednu dimenziju, naime onu društvene i političke kreativnosti odnosno subjekta ove kreativnosti, dimenziju kritike.

Ovo je izvor kooptirajuće moći neoliberalne hegemonije. Ona ne leži u konceptu tolerancije odnosno u moralno duhovnoj sposobnosti da bezbolno apsorbira svaku kritiku i da je tako deaktivira, već pre u činjenici da je neoliberalna hegemonija sposobna da zauzme kritiku, da je takoreći patentira odnosno privatizuje. Ko je god došao u posed društvene kritike, odnosno njegove danas aktuelne verzije kritike kulture, taj je takođe stavio pod kontrolu utopijsku dimenziju društva. Upravo je to srž neoliberalne hegemonije – osvajanje odnosno kolonizacija utopije. Utopija nije jednostavno propala 1989. godine sa realnim socijalizmom, niti je isparila u vazduh. Mi ne živimo, kako se to često kaže, u post-utopijskom svetu, već pre u svetu u kojem se utopija jedino pojavljuje samo još u svom neoliberalnom prevodu. U neoliberalnoj nadi u slobodu zanemela je sloboda nade, zajedno sa svim svojim društvenim kritičkim potencijalom.

1 Konačno treba jednom da prestanemo da koncepte poput autonomije, političke borbe, afirmacije i negacije, kao i slobode razumevamo u smislu prostornih metafora. Prostor je sasušeno korito istorijskog toka vremena, fosil jednog kretanja koje je odavno zaustavljeno. Njegovo značenje je arheološko, ne političko.